

ساحت ها و دلالت های تربیتی گزاره های قرآنی ناظر به غذای حلال

سید صادق حیدری^{۱*}، فاطمه محمدی^۲

۱- دانش پژوه دوره دکتری قرآن و علوم، گرایش قرآن و تربیتی جامعه المصطفی (ص) العالمیه مشهد، مشهد، ایران.

۲- دانش پژوه دوره کارشناسی علوم تربیتی جامعه المصطفی (ص) العالمیه مشهد، مشهد، ایران

پذیرش مقاله: ۱۲ فروردین ۹۸

دریافت مقاله: ۲۸ آذر ۹۷

چکیده

هدف این پژوهش، بررسی ساحت ها و دلالت های تربیتی گزاره های (آیات) قرآنی ناظر به غذای حلال است. این پژوهش از نوع پژوهش های توصیفی، تحلیلی است که با استفاده از منابع کتابخانه ای و به طور گسترده تر تفاسیر قرآن کریم و منابع روایی انجام شده است. نوآوری پژوهش پرداختن به ساحت ها و دلالت های تربیتی در آیاتی از قرآن کریم است که ناظر به غذا و تغذیه حلال هستند. یافته های پژوهش نشان می دهد این گزاره ها ناظر به ساحت های شناختی، رفتاری، گرایشی و عاطفی بوده و فراتر از پرداختن به موضوعات تغذیه، تربیت انسان در ساحت های متعددی را در برمی گیرند. دلالت های تربیتی مستنبط از آیات نیز مجموعه ای از رهنمودهای نظری و عملی را برای دست اندرکاران امر تعلیم و تربیت به همراه دارد.

کلمات کلیدی: تعلیم و تربیت، ساحت های تربیتی، گزاره های قرآنی، غذای حلال.

۱- مقدمه

زمانی که صحبت از غذا و تغذیه انسان به میان می آید، سیل عظیمی از اطلاعات و ارتباطات میان آنها ذهن آدمی را به خود مشغول می سازد؛ این داور نیز بدون هیچ مقدمه ای انجام می شود که ضروری ترین نیاز آدمی برای ادامه حیات در گرو همین واژه ها است؛ غذا.

اما این تمام ماجرا نیست، اگر در گذشته نه چندان دور، اطلاعات انسان درباره آنچه به عنوان مواد غذایی از آن استفاده می کرد، محدود بود، امروزه دانش تغذیه رشد فراوانی یافته است. مثلاً به مدد یافته های علمی می داند: کمبود ویتامین C موجب بیماری اسکوربیک خواهد شد. از علائم کمبود این ویتامین می توان به خونریزی لثه ها، عضلات و لقی شدن دندان ها اشاره کرد. ویتامین C در مرکبات، سیب، گوجه فرنگی،

*نویسنده مسئول: سید صادق حیدری، آدرس ایمیل: heidarysadegh@gmail.com

[view Journal](#)

<https://doi.org/10.30502/H.2019.93083>

This paper is open access under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license](#)

سبزیجات و سایر میوه های ترش وجود دارد. کمبود ویتامین D اختلالات استخوانی به صورت راشیتیس و استئوپورز (پوکی استخوان)، استئومالاسی، ضعف عضلانی، تشنج را در پی خواهد داشت. در کمبود ویتامین E اختلالات چشمی، کم خونی و حرکتی در بدن رخ می دهد. ویتامین E در غذاهایی چون روغن ها، میوه ها، سبزیجات و غلات وجود دارد. کمبود ویتامین K موجب خونریزی خواهد شد. ویتامین K در سبزیجات وجود دارد. سدیم (در نمک طعام)، دارای نقش اساسی در فشار خون است و پتاسیم بر قلب اثر بسیار حیاتی دارد و کلسیم نیز افزون بر قلب، در استخوان ها نقش مهمی را ایفا می کند.

مصرف بیش از حد یا کمتر از این حد عناصر معدنی خطرناک است. (پایگاه سلامت نیوز: نقش مواد غذایی در سلامتی انسان)

اما این تمام ماجرای غذا و تغذیه نیست؛ اگر اطلاعات دانش بشری در یک سو قرار می گیرد، معارفی که ادیان الهی برای پیروان خود ارائه می کنند در سوی دیگر ماجرا قرار می گیرد.

دین اسلام به عنوان آیین خاتم الهی که متضمن سعادت انسان است، برای هدایت بشر در ابعاد مادی و معنوی به صورت توأمان برنامه دارد و هیچ بعدی از زندگی او را رها نکرده و بدون برنامه نگذاشته است. قرآن که اصلی ترین منبع اسلامی است، کتاب هدایت و تربیت است و به گونه ای می توان ادعا کرد که همه آیات آن از ابتدا تا انتها، تربیتی است [۱] و هیچ امری را که با هدایت او مرتبط است، فروگذار نکرده است؛ وَیَوْمَ نَبْعَثُ فِی كُلِّ أُمَّةٍ شَهِیدًا عَلَیْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِیدًا عَلَی هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَیْكَ

الْكِتَابَ تَبِیَانًا لِكُلِّ شَیْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِینَ... (نحل: ۸۹) و بخشی از این هدایت به توصیه و سفارش هایی در حوزه تغذیه و سلامت انسان اختصاص یافته است [۲].

با توجه به آنچه ذکر شد و با استناد به آیات قرآن کریم [۳] گزاره های بسیاری را در سوره های این کتاب مقدس می توان یافت که به طور مستقیم یا غیر مستقیم به مسئله غذا و تغذیه انسان اشاره کرده است. در سوره مبارکه "عبس" و در خطابی مستقیم به انسان او را امر به تفکر در طعامی که مورد استفاده اوست، می کند و می فرماید: "فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ" (عبس: ۲۴) و جدای از این آیه، آیات فراوان دیگری نیز به موضوع غذا و تغذیه پرداخته است که نشان از اهمیت این موضوع در قرآن کریم دارد.

در قرآن کریم در مجموع ۴۸ بار از واژه طعام و مشتقات آن، ۱۰۷ بار از واژه اکل و مشتقات آن و ۳۹ بار از واژه شراب یاد شده است [۴]. علاوه بر آیات قرآن کریم در تفاسیر، کتابها و سایر منابع اسلامی نیز نکات بسیاری در این باره آمده است. گستردگی معارف در این باره، می طلبد که مطالعات و تحقیقات لازم برای فهم بیشتر آنها انجام شود و بیش از پیش، به غنای یافته های محکم و مستدل بشری در حوزه معرفت و دانایی افزوده شود.

این پژوهش با این فرضیه که از گزاره های قرآنی ناظر به غذای حلال می توان دلالت های تربیتی افزون تر از آنچه به حوزه سلامت جسمانی است، معارف دیگری را نیز استنباط کرد، شکل گرفته است و ضمن بررسی این گزاره ها برای دریافت های

آن را برای وی روشن میسازد [۵]. در کتاب «الفقه» که منسوب به امام رضاعلیه السلام است، نیز در بخشی از آن به حکمت کلی حلال و حرام در احکام خوراکی ها اشاره شده است [۶]

^۱ به عنوان مثال، طبرسی در کتاب «الاحتجاج»، به سئوالات فردی از زنادقه از امام صادق علیه السلام اشاره میکند که از حضرت علیه السلام درباره دلیل حرمت و حلیت برخی خوراکیها سؤال می کند و حضرت، حکمت و دلیل

تربیتی، درصد فهم ساحت‌های تربیتی گزاره های (آیات) مذکور نیز برآمده است.

این نکته نیز شایان تذکر است که آنچه در این پژوهش انجام شده است، می تواند از گام های نخستین در این حوزه از تحقیقات قرآنی باشد که جای کار بیشتری از سوی دیگر پژوهشگران قرآنی را با دقت بیشتری نیازمند است. پیش از ورود به تحلیل و بررسی آیات مرتبط، مروری بر پیشینه تحقیق به خوانندگان عرضه شده است، سپس مفاهیم اصلی پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است و پس از ارائه تحلیل آیات، با مروری بر نتایج حاصل شده، بحث خاتمه یافته است.

تحلیل گزاره های قرآنی نیز به این صورت انجام شده است که نخست واژه های مرتبط به گزاره های غذاس حلال، ریشه یابی شده و مشتقات آن با جستجو در قرآن کریم، دنبال شده است. در گام بعدی، شمارش و دسته بندی آیات (گزاره ها) مرتبط صورت گرفته است و سرانجام با مطالعه ساختار گزاره های موجود با کمک آراء مفسران، سعی در استخراج حداکثری دلالت های تربیتی و تبیین ساحت ها مرتبط شده است.

۲- پیشینه پژوهش

تحقیقات مرتبط با موضوع این نگارش را می توان در سه محدوده دسته بندی کرد؛ دسته نخست شامل تحقیقاتی است که به موضوع غذا و تغذیه در قرآن کریم پرداخته است و بیشتر ناظر به کلیات تغذیه در معارف اسلامی است.

آخوندی در مقاله «نگاهی به غذا و تغذیه در اسلام (۱۳۸۷) با ذکر این مطلب که قریب به ۲۵۰ آیه قرآنی و ده ها روایت در مورد غذا و تغذیه وجود دارد که نشان از اهمیت این امر در آموزه های دینی دارد به پاسخ دهی پرسش هایی همچون: اسلام، خوردن چه

نوع غذاهایی را توصیه کرده است؟ چه مقدار باید غذا خورد؟ اسلام چند وعده برای خوردن راتوصیه می کند؟ و بالاخره آداب خوردن غذا چیست؟ پرداخته است.

تغذیه سالم از نگاه قرآن نوشته فرزانه غفاری (۱۳۹۳) تحقیقی مروری و بر اساس منابع کتابخانه ای است که به بررسی پاره ای از رهنمودهای قرآنی در زمینه بهداشت تغذیه پرداخته است و در دسته بندی نخست جای می گیرد.

شریعتی و دیگران (۱۳۹۷) در مقاله «سبک مصرف غذا در تعلیم و تربیت اسلامی» که پژوهشی بنیادی، نظری است و به لحاظ روش پژوهش به صورت توصیفی و تحلیلی انجام شده است، سعی کرده اند با ارائه یک دسته بندی جدید سبک مصرف غذا در اسلام را نشان دهند. این مقاله بیان می کند که الگوی شناختی، الگوی اخلاقی، الگوی رفتاری و الگوی آثاری چهاروجهی هستند که سبک مصرف غذا در اسلام را تشکیل می دهند.

پژوهش های میان رشته ای که با استناد به آیات قرآن کریم در حوزه سلامت جسمانی، انجام شده است، دسته دوم از پژوهش ها در این حوزه را تشکیل می دهند.

یدالله پور و دیگران (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان بررسی آیه های قرآن کریم در زمینه سه بعد اصلی سلامتی (جسمی، روانی و اجتماعی) مدعی است در مطالعه انجام شده، تمامی ۱۱۴ سوره قرآن کریم را برای دسترسی به آیاتی که مشخصاً در خصوص ابعاد جسمی، روانی و اجتماعی سلامتی بیان شده اند، مورد بررسی کامل قرار داده است.

فکور و مهدی خانلو (۱۳۹۱) در مقاله "توصیه های غذایی اسلام و تأثیر آن بر سلامت" که جزو تحقیقات

کشاورز و سرتیپ زاده (۱۳۸۹) در تحقیقی با عنوان «ابعاد اندیشه ورزی از منظر قرآنکریم و دلالت های آن برای نظام آموزشی» درصدد بهره گیری از دلالت های تربیتی آیاتی از قرآن کریم که به مسئله تفکر و اندیشه ورزی اشاره کرده است، برای به کارگیری در نظام آموزشی پرداخته اند.

حجت الاسلام دکتر علی همت بناری (۱۳۹۷) در پژوهشی دیگر، بررسی دلالت های تربیتی آیات تعلیم و تزکیه را با همین عنوان به کاوش گرفته است.

برخی دیگر از تحقیقات در این دسته، با کلید واژه و مفهوم خاص انجام شده است. به عنوان مثال مقاله دلالت های تربیتی معنا شناسی قلب در قرآن کریم نوشته دلبری (۱۳۹۵) را می توان از پژوهش های انجام شده به این سبک برشمرد.

مقاله وجوه تربیتی مفهوم زیبایی در ترکیبات وصفی قرآن و دلالت های آن در تعلیم و تربیت تألیف حسین زاده و دیگران (۱۳۹۱) را نیز می توان در همین دسته، جای داد.

مرور عناوین تحقیقات ذکر شده، فقدان پژوهش هایی در موضوع تحقیق حاضر نشان می دهد. جدای از فقر و کاستی های تألیفات در موضوع، اهمیت پژوهش در این حوزه، زمانی بیش از پیش خود را نشان می دهد که بر این باوریم که قرآن کریم برای هدایت انسان نازل شده است و این هدایت در سایه تعلیم و تربیت او شکل می گیرد، لذا تلاش برای فهم معارف قرآن کریم در عرصه های گوناگون و موضوع این تحقیق، یک ضرورت انکارناشدنی است، هر چند که:

آب دریا را گرتوان کشید

پس به قدر تشنگی باید چشید

(مثنوی معنوی، دفتر ششم)

دسته دوم قرار می گیرد، می نویسند: مطالعه در قرآن کریم در مبحث تغذیه که نیاز روزانه و اساسی بشر است به مواردی برمیخوریم که بررسی ارزشی آنها در این مطالعه را به خود اختصاص می دهد. مواردی نظیر سیر، پیاز، عدس، خرما و... که مجموعه آنها یا بررسی مواردی هریک از این مواد به نکات ارزشمندی از جمله پیشگیری و درمان بیماری هایی که انسانها با آن مواجهه هستند از جمله درمان و جلوگیری و بهبود بیماری های پوستی، مجاری، کلیوی، کبدی، قلبی، عصبی، گوارشی عروق و خون و... را در پی دارد.

مقاله (تبیین شاخص های غذای طیب به عنوان غذای برتر نسبت به غذای ارگانیک و فراسودمند)، نوشته طبسی و دیگران (۱۳۹۷) نیز در همین دسته قرار می گیرد که در ضرورت انجام آن عنوان شده است: در ایدئولوژی اسلامی تغذیه بر جسم، فکر و ایمان انسان تأثیرگذار است و در منابع اسلامی گزاره های زیادی در زمینه تولید و تهیه مواد غذایی، تغذیه و فناوری غذایی وجود دارند که می توانند مبنای طراحی فرایندها و سیستم های غذایی باشند و یک برند برتر به نام (غذای طیب) را در مقیاس ملی و بین المللی شکل دهند؛ از این رو در این مقاله تحلیلی به بررسی نظرات اسلامی در مورد غذای طیب، لزوم استاندارد سازی غذای طیب، تدوین شاخص های غذای طیب براساس مبانی اسلامی و مقایسه شاخص های استخراجی با معیارهای غذای حلال، ارگانیک و فراسودمند Functional Food پرداخته شده است.

دسته سوم شامل پژوهش های قرآنی است که به دلالت های تربیتی برخی از آیات قرآن کریم بر اساس موضوع خاص پرداخته است.

۳- مفهوم شناسی

الف) تربیت

از اساسی ترین مفاهیم این پژوهش، واژه تربیت است که هم در بررسی ها و اظهارات دانشمندان اهل لغت، عرصه اظهارات مختلف است و هم در اصطلاح، شاهد تعریف ها مختلف و متفاوتی از آن هستیم.

یکم) معنای لغوی

در فرهنگ معین، ضمن اشاره به عربی بودن این واژه، آن را به معنای «پروردن و ادب و اخلاق را به کسی آموختن» ذکر کرده است. (پایگاه واژه یاب، ذیل واژه تربیت) حسن عمید نیز مشابه همین تعریف لغوی را ذکر کرده است و به معنای لغوی و اصطلاحی آن به صورت توأم اشاره کرده است: ۱. پروردن؛ پروراندن؛ پرورش دادن و ۲. ادب و اخلاق به کسی یاد دادن. (همان) در لغت نامه دهخدا نیز به عربی بودن آن اشاره شده است و معنای پروردن برای آن ذکر شده است. (همان)

با توجه به اینکه این واژه، کلمه ای "عربی" است، در فرهنگ های لغت فارسی بهریشه یابی آن، بیش از آنچه ذکر شد، پرداخته نشده است و اختلافی در تبیین لغوی این واژه به چشم نمی خورد، اما فرهنگ های لغت عربی که محل عرضه دیدگاه لغویون این زبان است در ریشه این کلمه دارای اختلاف نظر هستند. برخی آن را از ریشه «ر ب ب» می دانند و برخی معتقدند این کلمه از ریشه «ر ب و» است.

از بررسی تفصیلی این واژه در کتاب های گوناگون لغت عرب، معلوم می شود که این واژه، با دو ریشه "رب" و "ربو" در ارتباط است. ریشه اولی به معنای گوناگونی چون حضانت، اصلاح، تدبیر، خوب رسیدگی نمودن، سرپرستی، تمیم و تکمیل، تأدیب، چیزی را ایجاد نمودن و به تدریج تکامل بخشیدن و سوق دادن شیء

به سوی کمال و رفع کمبودها به کار رفته است و ریشه دوم به معنای متعددی مانند زیاد شدن، تغذیه نمودن، بالا رفتن، رشد و نموکردن و تهذیب نمودن به کار رفته است [۷].

با نگاهی به معنای ذکر شده مشخص می شود که معنای ریشه دوم بیشتر ناظر به پرورش جسمانی مادی و معنای ریشه اول، ناظر به بعد معنوی است. با این حال، این دوریشه در معنای یکدیگر نیز به کار رفته اند.

دوم) معنای اصطلاحی "تربیت"

متخصصان عرصه تربیت، تعاریف گوناگونی از تربیت ارائه کرده اند؛ به گونه ای که در یک نگاه کلان این تعریف ها [به دو گروه دسته بندی می شود.

تعریف هایی که بر یک مکتب یا نظام فکری و جهان بینی مبتنی است و بر اساس مبانی، اهداف و ارزش های خاصی ارائه می شود. این نوع تعریف ها، تعریف های ارزشی یا هنجاری نامیده می شود که به بایدها، ناظر است. دسته دیگر، تعریف هایی است که به تحلیل و تبیین فرایند تربیت می پردازد و با توجه به واقعیت خارجی عمل تربیتی، آن را تعریف می کند. به این نوع تعریف ها، تعریف تحلیلی و توصیفی می گویند که به «هست ها» ناظر است [۸].

بر این اساس تعریف برگزیده از تربیت را می توان چنین عنوان کرد:

فرایند یاری رسانی به متربی برای ایجاد تغییر تدریجی در گستره زمان در یکی از ساحت های بدنی، ذهنی، روحی و رفتاری که به واسطه عامل انسانی دیگر به منظور دست یابی وی به کمال انسانی و شکوفا کردن استعدادهای او یا بازگردانی و اصلاح صفات و رفتارهایش صورت می پذیرد [۹].

تعریف علامه مصباح یزدی با افزودن قید تعلیم به واژه تربیت چنین است:

تعلیم و تربیت در کاربردی عام به معنای فرایند انتقال و تعمیق دانش ها و بینش ها، هدایت و تقویت گرایش ها و شکوفا سازی هماهنگ استعدادها و توانایی های انسان در ابعاد روحی و بدنی برای رسیدن به کمال مطلوب است [۱۰].

ب) ساحت های تعلیم و تربیت

در تعریف ساحت های تعلیم و تربیت در کتاب «فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی آمده است:

مقصود از ساحت، حوزه، محدوده و دامنه خاصی است که مجموعه ای از رفتارها و فعالیت های تعلیم و تربیت در آن حوزه و دامنه قرار می گیرد. مشروط بر آنکه اولاً حوزه های مزبور در عرض یکدیگر باشند.

ثانیاً این حوزه ها برای انسان از آن جهت که انسان است آدر نظر گرفته شده باشند و نه از جهت ویژگی ها، استعدادها یا نیازهای فرد یا جامعه ای خاص [۱۰].

۴- تقسیم بندی ساحت ها

در مورد تقسیم بندی ساحت های انسان، دیدگاه های مختلفی وجود دارد. در آثار علامه طباطبایی به طور صریح واژه ساحت مشاهده نمی شود [۹].

اما با دقت در آراء ایشان می توان هفت ساحت جسمانی، عقلانی، عاطفی، اخلاقی، اجتماعی، هنری و دینی را برای انسان نام برد. (همان)

سند تحول آموزش و پرورش ساحت های تعلیم و تربیت را به شش ساحت تقسیم کرده است: ساحت تربیت دینی و اخلاقی؛ ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی؛ ساحت تربیت زیستی و بدنی؛ ساحت تربیت هنری و زیبا شناختی؛ ساحت تربیت اقتصادی و حرفه ای و ساحت تربیت علمی و فناوری. (سند تحول)

تقسیم بندی دیگر از علامه مصباح یزدی است. بر اساس نظر ایشان سه ساحت بینشی، گرایشی و رفتاری را می توان برای تعلیم و تربیت در نظر گرفت که البته خود دارای زیرمجموعه های متعددی هستند [۱۰].

تعدد آراء در مورد تقسیم بندی ساحت ها این تفکیک را گاه به تقسیم آنها به بیش از ۱۰ ساحت رسانده است. (زارعان، ۱۳۹۸) در این پژوهش، دسته بندی اخیر مد نظر و ملاک عمل بوده است.^۲

۵- اصل اولی در بهره گیری انسان از خلقت در نگاه قرآن کریم

تغذیه انسان از آنچه پیرامون اوست، بخشی از بهره گیری یا بهره وری او از نعمت های جهانی است که در آن زندگی می کند، اما در استفاده از موهبت های مادی، مکاتب و ادیان مختلف دیدگاه های متفاوتی دارند. دنیا گریزی و رهبانیت که در برخی از ادیان دیده می شود نه تنها در اسلام جایی ندارد؛ بلکه امری مذموم و ناپسند شمرده شده است. معارف اسلامیبه ویژه آیات قرآن کریم بیانگر این مطلب است که اصل اول در بهره گیری انسان از جهان پیرامون او، نه تنها مجاز بودن وی است، بلکه خداوند آنچه را در زمین است برای او آفریده است. خداوند متعال در سوره بقره می

^۲ . مقصود از انسان از آن جهت که انسان است، اشتراک هر فرد انسان با انسانهای دیگر است، نه تمایز انسان از انواع دیگر مانند حیوانات و گیاهان [۱۰].

^۳ تقسیم بندی ارائه شده در درسگفتار حجتالاسلام دکتر زارعیان، ارائه شده در درس «آشنایی با ساحت های تعلیم و تربیت»، ارائه شده در زمستان ۱۳۹۷ و تابستان ۱۳۹۸.

^۴ در نهی از دنیاگریزی و کنار گذاشتن نعمت ها و مواهب حلال الهی، رسول گرامی اسلام فرمودند [۱۲].

فرماید: «هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.» (بقره: ۲-۲۹) ۵

به این ترتیب ارزش وجودی انسان ها و سروری آنان را نسبت به همه موجودات زمینی مشخص می کند و درست از اینجا در می یابیم که این انسان را خدا برای امر بسیار پر ارزش و عظیمی آفریده است، همه چیز را برای او آفریده او را برای چه چیز؟ آری او عالی ترین موجود در این صحنه پهناور است و از تمامی آنها ارزشمندتر [۱۱].

مشابه این آیه و بیان اینکه نعمت های این جهان برای آدمی آفریده شده است، در آیات دیگر قرآن کریم نیز مشاهده می شود. به عنوان مثال، در آیه ۲۲ سوره بقره می فرماید:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ.» (بقره: ۳-۲۲) ۶

البته در تعبیرات همین آیه (الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا)، نکات دقیقی درباره نوع آفرینش زمین وجود دارد که بیانگر نظام احسن برای زندگی بشر بر روی آن است. ۷ در سوره مبارکه بقره، این خطاب الهی نیز به قوم بنی اسرائیل و تمامی ان سان ها آمده است که ... كَلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ. (بقره ۶۰)

هر چند اصل اولی بر این است که انسان در استفاده از نعمت های الهی که برایش آفریده شده است، مجاز

است، اما همین بهره گیری در چارچوب قوانینی، مجاز است که از سوی خداوند متعال معین شده است، تا بر اساس آن از مواهب الهی استفاده کند. به عنوان نمونه ای از این رهنمودها و قوانین، در انتهای آیه ۶۰ سوره بقره می فرماید: كَلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ.»؛ انسان می تواند بخورد و بیاشامد، اما نباید مسیر اسراف و تباهی را بپیماید. از این نمونه دستورات و قوانین در آیات دیگر هم مشاهده می شود که گاه از متابعت شیطان نهی شده است (بقره: ۱۶۸) و گاه دستور به تقوای الهی در پس استفاده از نعمت های حضرت حق، داده شده است (مائده: ۸۸؛ انفال: ۶۹) و زمانی نیز انسان به شکرگزاری فرمان داده شده است. (نحل: ۱۱۴)

نظام هدایتی قرآن کریم با توجه به ساحت های مختلف وجودی انسان، اهداف تربیتی و انسان ساز خود را دنبال و پیاده می کند و این بایسته و سزاوار موجودی است که با نعمت عقل و اسباب تمیزی که خداوند به او داده است، خود را از سرچشمه معارف الهی سیراب نماید و در مسیر رشد و سعادت قرار بگیرد و از دیگران در توجه و استفاده از کلام الهی و دستورات تربیتی آن بازماند، چنان که در سفارش امیرمؤمنان علی آمده است: الله في القرآن، فلا يسبقكم الى العمل به احد غيركم. [۱۵ و ۱۴].

۶- تحلیل گزاره های ناظر به تغذیه حلال

بر اساس پژوهش های انجام شده، گزاره های قرآنی ناظر به موارد مجاز تغذیه انسان، دارای دو کلید واژه اصلی است؛ «حلال» و «طیب».

نساخت تا از حرارتش بسوزید و زیاد سرد نیافرید تا منجمد شوید، آن را آن قدر معطر و زنده قرار نداد تا بوی تند آن به مغز شما آسیب رساند و آن را بدبو نیافرید تا مایه هلاکت شما گردد، آن را همچون آب قرار نداد که در آن غرق شوید و نیز چنان سفت و محکم نیافرید تا بتوانید در آن خانه و مسکن بسازید و مردگان را در آن دفن کنید؛ آری خداوند این گونه زمین را بستر استراحت شما قرار داد [۱۳].

۵. او خدایی است که همه آنچه را (از نعمتها) در زمین وجود دارد، برای شما آفرید (بقره: ۲۹)

۶. آن کس که زمین را بستر شما و آسمان [جو زمین] را همچون سقفی بالای سر شما قرار داد؛ و از آسمان آبی فرو فرستاد و به وسیله آن، میوه ها را پرورش داد تا روزی شما باشد...» (بقره: ۲۲)

۷. در تفسیر این آیه، از امام سجاد علیه السلام روایت شده است که فرمودند: خداوند زمین را مناسب طبع شما قرار داد و موافق جسم شما، آن را گرم و سوزان **مجله پژوهشنامه حلال**

هذه المادة، هو رفع العقد و الحرمة و يدلّ عليه وقوعها في مقابل الحرمة [١٦].

که واژه «حلال» در آنها به کار رفته است، در مجموع ٦ آیه است و گزاره هایی که در آنها واژه «طیب» به کار رفته است نیز ٤٢ مورد است؛ البته ترکیب «حلالاً طیباً» نیز در جستجوی واژه «طیب» مشاهده می شود که بیانگر هم پوشانی بخشی از جستجو است.

در تحلیل آیات، موارد شش گانه حاصل از جستجوی واژه حلال مورد بررسی قرار می گیرد، در همین بخش، ناظر به واژه «طیب» در گزاره های موجود نیز ساحت شناسی و استنباط های تربیتی انجام می شود و تحلیل و بررسی آیاتی که واژه طیب با ٤٢ یافته در آنها مشاهده شده است به فرصت دیگری موکول شده است.

یکم) آیه ١٦٨ سوره مبارکه بقره

« يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ » (بقره: ١٦٨)^٨

مصطفوی در (التحقیق) ذیل ریشه «حلال» درباره معنای واژه «حلال» می نویسد: أن الأصل الواحد في علامة طباطبایی درباره واژه «حلال» ذیل آیه ١٦٨ سوره بقره می نویسد:

کلمه «حلال» در مقابل کلمه «حرام» است و معنایش با کلمه «ممنوع» یکی است، وقتی می گویند فلان کار حرام است، معنایش این است که ارتکاب آن ممنوع است و کلمه «حل» هم در مقابل «حرمت» می آید و هم در مقابل «حرم» و هم در مقابل «عقد» و این کلمه، یعنی کلمه «حل» در تمامی موارد استعمالش، معنای آزادی در عمل و اثر را می رساند [١٧].

بنابراین گزینه های حلال در تغذیه انسان، مواردی هستند که آدمی مجاز به استفاده از آنها بوده و ممنوعیتی در به کارگیری آنها ندارد.

اما در میان همین موارد، ارجحیت با مواردی است که قید طیب را نیز به همراه داشته باشد، لذا در بررسی آیات قرآن کریم، بهتر است هر دو واژه مذکور مورد نظر باشد. تعداد یافته های گزاره های قرآنی بر اساس بخش های مختلف آیه، می توان ساحت های تربیتی ذیل را از فرازهای مختلف آیه استنباط نمود.

جدول شماره ١: ساحت های تربیتی آیه ١٦٨ سوره بقره

ردیف	فراز آیه	ساحت تربیتی	توضیحات
١	النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا	ساحت شناختی	اصل مجاز بودن استفاده از خوراکی های زمین
			برتری غذای طیب
			رعایت حلال بودن مواد غذایی
٢	وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ	ساحت شناختی	مرحله ای بودن سقوط
			ساحت گرایشی
٣	إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ	ساحت شناختی	تأکید بر دشمنی آشکار شیطان با انسان

^٨ ای مردم! از آنچه در زمین است، حلال و پاکیزه بخورید! و از گام های شیطان، پیروی نکنید! چه این که او، دشمن آشکار شماست. **مجله پژوهشنامه حلال**

دلالت های تربیتی آیه

- انسان در رفع نیازمندی های واقعی خود محدود و محذور نشده است ، بنابراین، رفع آنها نباید توجیهی بر پیروی از شیطان و هوای نفس باشد [۲۰].

- حکم آیه به حلیت عموم تصرفات [۱۷].

- تعیین حلال و حرام الهی با خداوند است؛ بنابراین بشر حق تشریح و قانون گذاری راندارد.

دوم) آیه ۱۷۲ سوره مبارکه بقره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ. (بقره : ۱۷۲)^۹

- واگذاری امر تشریح و تقنین و تعیین حلال و حرام به غیر خداوند، نوعی از شرک محسوب می شود [۱۸].

- برنامه های شیطان برای انحراف انسان گام به گام و از یک معصیت به معصیت دیگر است تا او را به انواع معاصی گرفتار کند [۱۹].

جدول شماره ۲- ساحت های تربیتی آیه ۱۷۲ سوره بقره

ردیف	فراز آیه	ساحت تربیتی	توضیحات
۱	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا	ساحت شناختی	تبیین حوزه تغذیه برتر
۲	كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ	ساحت شناختی	طیبات برای مؤمنان است
۳	وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ	ساحت عاطفی	شکرگزاری برای نعمت های الهی

دلالت های تربیتی آیه

- اولویت استفاده از غذاهایی که موافق طبع انسان است در حوزه موارد مجاز غذایی.
- لزوم شکرگزاری برای نعمت های الهی.
- تقویت باورهای توحیدی در امور اقتصادی (رزاقیت خداوند)

سوم) آیه اول سوره مبارکه مائده

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مَجْلِيِّ الصَّيْدِ وَانْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ. (مائده: ۱) ۱۰

^۹ ای کسانی که ایمان آوردهاید! از نعمتهای پاکیزه‌های که به شما روزی داده‌ایم، بخورید و شکر خدا را بجا آورید؛ اگر او را پرستش می‌کنید.

^{۱۰} ای کسانی که ایمان آوردهاید! به پیمانها (و قراردادهای) وفا کنید! چهارپایان (و جنین آنها) برای شما حلال شده است؛ مگر آنچه بر شما خوانده می‌شود (و مجله پژوهشنامه حلال

جدول شماره ۳- ساحت های تربیتی آیه ۱ سوره مائده

ردیف	فراز آیه	ساحت تربیتی	توضیحات
۱	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ	ساحت اجتماعی	لزوم تعهد به پیمان ها
		ساحت عاطفی	بیان ویژگی مؤمنان
۲	أَحَلَّتْ لَكُمْ بِهَيْمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ	ساحت شناختی	تحدید دامنه مجاز و غیر مجاز تغذیه
		ساحت رفتاری	قوانین احرام
۳	إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ	ساحت شناختی	تربیت توحیدی

دلالت های تربیتی آیه

چهارم) آیه چهارم سوره مبارکه مائده

- لزوم تعهد و وفاداری به پیمانها به صورت اعم[۲۱]!
- توجه به قوانین الهی در حوزههای مختلف
- اختصاص مقام قانون گذاری و تشریح به خداوند متعال

جدول شماره ۴- ساحت های تربیتی آیه ۴ سوره مائده

ردیف	فراز آیه	ساحت تربیتی	توضیحات
۱	يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحَلَّ لَهُمْ	ساحت شناختی	بر به عنوان منبع معرفت
۲	وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ	ساحت شناختی	بیان احکام شکار
۳	فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ	ساحت شناختی	بیان شرایط حلیت حیوان شکار شده
۴	تَعَلَّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ	ساحت شناختی	به داشته های فطری
۵	وَأذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ	ساحت شناختی	بیان شرایط حلیت حیوان شکار شده
۶	وَاتَّقُوا اللَّهَ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ	ساحت رفتاری	رعایت تقوای الهی در رفتار

۱۱. علامه طباطبایی در تفسیر «وفای به عقد» در این آیه مینویسد: چون لفظ «العقود» جمع محلی به الف و لام است، لا جرم مناسبتر و صحیحتر آن است که کلمه «عقود» در آیه را حمل کنیم بر هر چیزی که عنوان عقد بر آن صادق است. با این بیان روشن می شود که معنای خاصی که بعضی از مفسرین برای عقد کرده اند صحیح نیست و بر هیچ یک از آنها دلیلی از ناحیه لفظ آیه نیست، علاوه بر اینکه ظاهر جمع محلی به الف و لام - صیغه جمعی که الف و لام در اولش در آمده باشد - عمومیت را می رساند و نیز مطلق آمدن عقد که در عرف شامل همه عقود می شود با این وجوه نمی سازد. (طباطبایی، بیتا، ج ۵، ص: ۲۵۸ با تلخیص)

دلالت های تربیتی آیه

- لزوم شناخت ارزشها و اولویتهای دینی
- دقت در انتخاب منبع معرفت و شناخت
- در دسترس بودن مربی برای مربی
- ضرورت آشنایی با احکام حلال و حرام تغذیه
- رعایت حدود الهی در حوزه رفتاری

پنجم) آیه پنجم سوره مبارکه مائده

الْيَوْمَ أَحْلَلْ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَ طَعَامُ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ حَلَّ لَكُمْ
وَ طَعَامَكُمْ حَلَّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ الْمُحْصَنَاتُ
مِنَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ
مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ
بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (مائده:

(۵) ۱۳

جدول شماره ۵- ساحت های تربیتی آیه پنجم سوره مائده

توضیحات	ساحت تربیتی	فراز آیه	
بیان احکام تغذیه ^{۱۴}	ساحت شناختی	وَ طَعَامُ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ حَلَّ لَكُمْ وَ طَعَامَكُمْ حَلَّ لَهُمْ	۱
جواز ارتباط با اهل کتاب	ساحت اجتماعی		
شرایط ارتباط جنسی مجاز	شناختی و عاطفی	غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ	۲
لزوم همراهی علم و عمل	ساحت شناختی	وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ	۳

دلالت های تربیتی آیه

- جواز معاشرت با اهل کتاب
- لزوم آموزش قوانین معاشرت با اهل کتاب در ابعاد مختلف.

- لزوم آموزش قوانین اسلام در ارتباط با جنس مخالف.

ششم) آیه ۸۸ سوره مبارکه مائده

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ
مُؤْمِنُونَ ۱۵

توضیحات	ساحت تربیتی	فراز آیه	
تربیت توحیدی	ساحت شناختی	وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ	۱
ایمان حقیقی باید موجب تقوا شود	ساحت رفتاری	وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ	۲

جدول شماره ۶: ساحت های تربیتی آیه ۸۸ سوره مائده

دانشمندان اهل سنت، معتقدند که هر نوع طعامی را شامل می‌شود، خواه گوشت حیواناتی باشد که به دست خود آنها ذبح شده و یا غیر آن، ولی اکثریت قاطع مفسران و فقهای شیعه بر این عقیده‌اند که منظور از آن غیر از گوشت هایی است که ذبیحه آنها باشد، تنها عده کمی از دانشمندان شیعه پیرو نظریه اول هستند. روایات متعددی که از ائمه اهل بیت علیهم السلام نقل شده این مطلب را تاکید می‌کند که منظور از طعام در این آیه، غیر ذبیحه های اهل کتاب است.^{۱۵} و از نعمتهای حلال و پاکیزه‌های که خداوند به شما روزی داده است، بخورید! و از (مخالفت) خداوندی که به او ایمان دارید، بپرهیزید!

^{۱۳} امروز چیزهای پاکیزه برای شما حلال شده؛ و (همچنین) طعام اهل کتاب، برای شما حلال است و طعام شما برای آنها حلال؛ و (نیز) آنان پاکدامن از مسلمانان، و آنان پاکدامن از اهل کتاب، حلالاند؛ هنگامی که مهر آنها را بپردازید و پاکدامن باشید؛ نه زناکار و نه دوست پنهانی و نامشروع گیرید و کسی که انکار کند آنچه را باید به آن ایمان بیاورد، اعمال او تباہ می‌گردد و در سرای دیگر، از زیانکاران خواهد بود.

^{۱۴} اینکه منظور از حلال بودن طعام اهل کتاب چیست، میان دانشمندان مسلمان اختلاف دیدگاه وجود دارد. در تفسیر این آیه آمده است: «منظور از طعام اهل کتاب» که در این آیه حلال شمرده شده است چی ست؟ بیشتر مفسران و

دلالت های تربیتی آیه

هفتم) آیه ۱۱۴ سوره نحل

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ^{۱۶}

- تربیت توحیدی باید محور آموزش باشد.
- آموزش سبک صحیح زندگی و بهره وری از نعمت های الهی

- تبیین ایمان واقعی و تاکید بر تربیت بدنی

جدول شماره ۷: ساحت های تربیتی آیه ۱۱۴ سوره نحل

توضیحات	ساحت تربیتی	فراز آیه	
تربیت توحیدی	ساحت شناختی	فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا	۱
شکرگزاری برای نعمت الهی	ساحت عاطفی	وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ	۲
تطابق بین ایمان و عمل	ساحت رفتاری	وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ	۳

دلالت های تربیتی آیه

تغذیه برتر نیز پرداخته اند و انسان مؤمن را دعوت به استفاده از غذای طیب کرده اند؛ غذایی که موافق طبع بشر است. نکته مهم اینکه گزاره های ناظر به تغذیه حلال یا تغذیه طیب، تنها به بعد مادیمسئله اکتفا نکرده و در اکثر موارد موضوع تربیت انسان در ابعاد و ساحت های دیگر را نیز به دایره شمول خود افزوده اند. از این گزاره ها با رعایت شرایط لازم می توان دلالت های فراوان تربیتی نیز استنباط و اخراج کرد و آن را در عرصه تعلیم و تربیت فردی و عمومی به کار گرفت. برخی از این دلالت ها می تواند این موارد باشد:

- ضرورت توجه به قوانین الهی در حوزه های مختلف؛
- توجه و تأکید بر اختصاص مقام قانونگذاری و تشریح به خداوند متعال

- لزوم توجه به تربیت توحیدی مربیان و متربیان

- آموزش توحید باوری در ابعاد مختلف زندگی.
- آموزش الگوی صحیح رفتاری. (شاکر بودن)
- آموزش مفاهیم ارزشی مانند شکرگزاری و توسعه و ترویج الگوهای نظری و عملی.

نتیجه گیری

قرآن کریم در آیات فراوانی به مسئله تغذیه انسان اشاره کرده است. گزاره های قرآنیمرتبط با تغذیه انسان گاه درصدد بیان معرفت بخشی انسان در ساحت شناختی است و او را با نعمت هایی که می تواند برای ادامه حیات خود از آن استفاده کند آشنا می کند و با استفاده از واژه حلال یا فرمان تجویزی کلا، گستره میدان استفاده از آنها را به او نشان می دهد. این گزاره ها در موقعیت های مشابه به معرفی غذا و نظام

^{۱۶} پس، از آنچه خدا روزیتان کرده است، حلال و پاکیزه بخورید؛ و شکر نعمت خدا را بجا آورید اگر او را می پرستید.
مجله پژوهشنامه حلال

- تبیین سبک صحیح زندگی در استفاده از نعمت های الهی
 - مطالعه و تحقیق بر نظام تغذیه برتر و مورد پذیرش طبقات افراد بر اساس قوانین الهی؛
 - تبیین ایمان واقعی و ضرورت عمل گرایی در پرتو اظهار عقیده ایمان به ربوبیت پروردگار.

پیشنهاد

بررسی آیات قرآن کریم با رویکرد تربیتی در ابعاد تربیت تربیت جسمانی، تربیت اقتصادی، تربیت اجتماعی و... با هم فکری متخصصان دانش های مذکور و آگاهان دانش تعلیم و تربیت از یک سو و متخصصان دانش تفسیر قرآن کریم از سوی دیگر می تواند منتج به

نتایج پرباری شود که با به کارگیری آنها در نظام تعلیم و تربیت کشور اعم از مراکز آموزشی رسمی و غیررسمی، شاهد ظهور و بروز نسل جدیدی و آموزش یافته ای باشیم که تعالی فردی و اجتماعی را سرلوحه امور خویش قرار می دهند و پایه های شکل گیری جامعه ای فرزانه را رقم می زنند. این امر سعی و جهد بیش از پیش نخبگان جامعه و برنامه ریزان کلان کشور را می طلبد که دغدغه سمائی شدن را دارند.

تعارض منافع

نتایج حاصل از این مطالعه با منافع دیگر نویسندگان در تعارض نمی باشد.

Research article Journal of Halal Research/ 2019; 2(1): 69-80

The cultural implications of the Qur'anic propositions concerning Halal food

Seyed Sadegh Heidari^{1*}, Fatemeh Mohammadi²

- 1- PhD student Quran and science, field of study Quran an deducation Al-mustafa international University, Mashhad, Iran.
- 2- Scholar of educational Sciences in Al-mustafa international University, Mashhad, Iran.

Received: 23 December 2018

Acceptance: 4 April 2019

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the cultural implications of the Quranic propositions concerning halal food. This research is a descriptive-analytic one which has been done using library resources as well as interpretations of the Holy Quran and narrative sources. The new idea in this paper is addressing cultural aspects and implications in the verses of the Holy Qur'an that deal with nutrition and halal food . The findings indicate that these quranic propositions address cognitive, behavioral and emotional domains and include human nutrition as well as human cultural in multiple domains. The cultural implications associated with the verses also provide a set of theoretical and practical guidelines for educators.

Keywords: Cultural aspects; Quranic Propositions; Halal food; The Holy Quran.

*Correspondance to: Seyed Sadegh Heidari, Email: heidarysadegh@gmail.com,
[view Journal](#)

<https://doi.org/10.30502/H.2019.93083>

This paper is open access under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International](#) license

References

- [1]. The Holy Quran.
- [2]. Persian Publishing Tehran Jewish website.
- [3]. Hashemi Shahroudi, Mahmoud, Culture of jurisprudence according to the religion of Ahl al-Bayt, Qom, Center of encyclopedia of Islamic jurisprudence, ۲۰۰۳.
- [4]. Dresner, Samuel H., et al. The Jewish Dietary Laws. Rabbinical Assembly of America, 1982.
- [5]. Blech, Zushe Yosef. Kosher Food Production. Blackwell Pub., 2008.
- [6]. Garfunkel, Trudy. Kosher for everybody. Jossey-Bass Inc. Pub, 2004.
- [7]. Dekhoda, Ali-Akbar, Dictionary, Tehran, Dekhoda Dictionary Institute, 1962.
- [8]. Al-Najafi, Muhammad Hasan, Jewel of theology in the explanation of Islamic law, Qom, Alaslame bookstore, 2007.
- [9]. Treatise Explaining Matters (References), Qom, Thought Publications, 1993.
- [10]. Hali, Yahya bin Saeed, Comprehensive Law, Qom, Seyed Al-Shohada Charity, 1985.
- [11]. Ibn Qadama al-Maqdisi, Almgny, Damascus, Dar Al-Tarath, 1989.
- [12]. Al-Nawawi, Yahya bin Sharaf, Total explanation polite, Beirut, Dar al-Fikr, 2006.
- [13]. Helli, Ibn Idris, Al-Sarair, Volume 2, Second edition, Qom, Society of teachers, 1989.
- [14]. Isfahani, Muhammad bin Hassan, known as Fadhil Hindi, Kashf al-Latham wa al-Ibham on the rules of rulings, Qom, Seminary Teachers Association, 2003.
- [15]. Imam Khomeini, Seyyed Ruhollah, Explanation of issues, Islamic Publishing Office, Qom, Eighth, 2003.
- [16]. Al-Sarakhsi, Shams al-Imam, Expanded, Beirut, Dar Alma'rifa, 1993.
- [17]. Al-Nawawi, Yahya bin Sharaf, Rawdat al-Talibeen, Beirut, Dar al-Fikr, 1998.
- [18]. Treatise Explaining Matters (References), Qom, Islamic Publishing Office, 2013.
- [19]. Tusi, Muhammad bin Hassan, Extended: In the jurisprudence of the Imams, Qom, Qom Seminary Teachers Association, Islamic Publishing Office, 2011.
- [20]. Allama Hali, Hasan bin Yusuf, The rules of rulings, Qom, Qom Seminary Teachers Association, 2006.
- [21]. Al-Makki al-Amil, Muhammad Jamaluddin, Sharia courses in the jurisprudence of the Imams, Qom, Islamic Publishing Institute, 1991.
- [22]. Tabatabai, Muhammad Husayn, Tafsir al-Mizan, Qom, Qom Seminary Teachers Association, ۲۰۰۷.
- [23]. Al-Hurr al-Amili, Muhammad bin al-Hasan, Shiite means, Second edition, Qom, Heritage, 1993.
- [24]. Halabi, Hamza bin Ali bin Zohra, The richness of diversification to the science of principles and branches, Qom, Institute of Imam Sadeq, 1997.
- [25]. Bayhaqi, Ahmad bin Hussein, Sunnah Al-Kubra, Beirut, 1993.
- [26]. Haliya, Najmuddin Ja'far bin Hassan, Sharia of Islam, Volume 3, Third edition, Qom, Ismailian, 1988.